

Το ταξίδι των λέξεων

Η Νέα Ελληνική γλώσσα προήλθε από την Αρχαία Ελληνική και είναι αποτέλεσμα συνεχούς εξέλιξης μέσα στους αιώνες. Η συγγένεια της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής είναι σαφής, αρκεί να δούμε πόσες λέξεις, καταλήξεις, σημασίες κ.ά. της αρχαίας γλώσσας επιβιώνουν μέχρι τις μέρες μας ή πόσες φράσεις αρχαίες και αρχειοπρεπείς λόγιες χρησιμοποιούνται σήμερα στον γραπτό ή προφορικό λόγο της Νέας Ελληνικής. Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

νοῦς ὑγίης ἐν σώματι ὑγιεῖ

εὖ ἀγωνίζεσθαι

πύξ λάξ

κύκνειον ἄσμα

δημοσία δαπάνη

τὰ παιδιά παίζει

γνώθι σαυτόν

ἔπεα πτερόεντα

τὸ δὶς ἑξαμαρτεῖν οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ

Εὔρηκα! Εὔρηκα!

εὖ ζῆν

μολὼν λαβέ!

μή μου ἄπτου!

καινὰ δαιμόνια

στήλη ἄλατος

ἄρον ἄρον

ἀπὸ μηχανῆς θεός

γόρδιος δεσμός

Χρησιμοποιείτε ή ακούτε συχνά ανάλογες φράσεις; Να τις σημειώσετε στα παρακάτω κενά:

Στο προοίμιο της Ὀδύσσειας απαντούν λέξεις που χρησιμοποιούνται και στη Νέα Ελληνική με την ίδια σημασία: Μοῦσα, πολὺς, ἱερός, ἄνθρωπος, πόντος, ψυχή, ἑταῖρος, νόστος, αὐτός, θεά.

στον χρόνο...

Η Αρχαία Ελληνική (μέσω και της Λατινικής στην περίπτωση των γαλλικών, των ισπανικών, των ιταλικών και των ρουμανικών) προσέφερε λέξεις ή ρίζες λέξεων σε όλες τις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες:

“... Our critical problems such as the numismatics plethora generate some agony and melancholy. This phenomenon is characteristic of our epoch... In parallel, a panethnic unhyprocritical economic synergy and harmonization in a democratic climate is basic...”

Απόσπασμα από ομιλία του Ξενοφώντα Ζολώτα στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στις 26/9/1957. Ποιος, κατά τη γνώμη σας, ήταν ο σκοπός του ομιλητή;

(αγγλ. / γαλλ.) Europe < *Εὐρώπη* (= αυτή που έχει *εὐρεῖς ὄπας*, μεγάλα μάτια)

(αγγλ.) democracy – monarchy – anarchy – despotism – hegemonism – tyranny

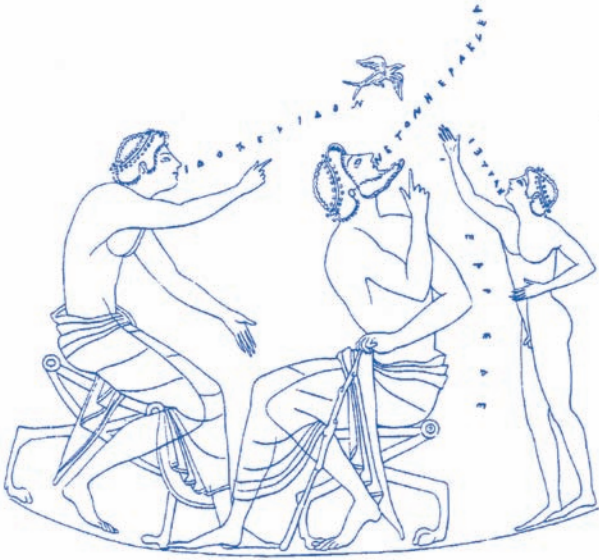
(αγγλ.) harmony < *ἁρμονία* < *ἄρμος* (γαλλ.) *histoire* < *ἵστορία* < *ἵστωρ* (= ο γνώστης)

ἀνάλυσις > (αγγλ.) analysis / (γαλλ.) analyse / (ιταλ.) analisi / (γερμ.) Analyse

(αγγλ.) athlete < *ἄθλητής* < *ἄθλοῦμαι* < *ἄθλον* (= βραβείο, έπαθλο)

Αν γνωρίζετε άλλες ξένες λέξεις με ελληνική προέλευση, να τις σημειώσετε στα παρακάτω κενά:

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η ανίχνευση λέξεων που χρησιμοποιούμε στη Νέα Ελληνική και θεωρούνται δάνεια από ξένες, ενώ στην πραγματικότητα είναι ελληνικές λέξεις που... ταξίδεψαν και επέστρεψαν στον τόπο τους. Πρόκειται για **αντιδάνεια**, όπως είναι λ.χ. η λ. «*καναπές*» < γαλλ. *canapé* < λατ. *conopseum* < ελλ. *κωνωπέιον*, η λ. «*πέναλι*» < μεσαιων. λατ. *roenalitas* < λατ. *roenalis* < λατ. *roena* < ελλ. *ποινή*.

Παράδειγμα διαλόγου σε παράσταση αγγείου, ο οποίος στη ν.ε. αποδίδεται ως εξής: «Ένα χελιδόνι!», «Μα τον Ηρακλή, ήρθε η άνοιξη!» (παράσταση σε αττικό αγγείο, 6ος αι. π.Χ., Αγία Πετρούπολη).

Οι Έλληνες και η ελληνική γλώσσα

Η Αρχαία Ελληνική γλώσσα αποτελεί μέρος της **πολιτιστικής κληρονομιάς** των Ελλήνων.

Η ιστορία της ελληνικής γλώσσας αρχίζει πριν από **40 αιώνες** περίπου. Τα **παλαιότερα μνημεία** της είναι οι πινακίδες της γραμμικής γραφής Β' (περ. 1450-1200 π.Χ.), που ήταν γραμμένες σε συλλαβογραφικό αλφάβητο. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ελληνική αποτελεί μοναδικό παράδειγμα γλώσσας με **αδιάκοπη ιστορική συνέχεια**. Έτσι, μπορούμε να μιλάμε για **ενιαία** ελληνική γλώσσα από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Τα κείμενα που έχουν διασωθεί, σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά ευρήματα, αποτελούν τις **μαρτυρίες του παρελθόντος**. Η επαφή με τα πρωτότυπα κείμενα έχει την ίδια σημασία με το άγγιγμα ενός αγάλματος, καθώς αποκομίζουμε μια **αίσθηση οικειότητας με το παρελθόν μας**.

Η καταγωγή του ελληνικού αλφαβήτου

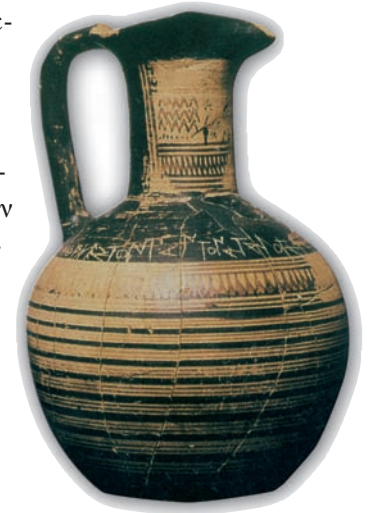
Οι Φοίνικες και οι Έλληνες

Το **φοινικικό αλφάβητο** εισάγεται στην Ελλάδα κατά την περίοδο ακμής των σχέσεων Φοινίκων και Ελλήνων, δηλ. μεταξύ 12ου και 9ου αι. π.Χ. Ήταν ένα **συμφωνογραφικό – συλλαβογραφικό** αλφάβητο, το οποίο περιλάμβανε 21 συλλαβογράμματα, καθένα από τα οποία αντιστοιχούσε και σε κάποιες συλλαβές, π.χ. το τ = τ, τα, τε, το, τι. Τα γράμματα Ξ, Φ, Χ, Ψ, Ω έλειπαν, ενώ υπήρχαν επιπλέον το δίγαμμα (Ϝ) και το κόππα (Ϙ).

Παράδειγμα: Η λέξη «μαθητής», εάν υπήρχε, στο φοινικικό σύστημα θα γραφόταν «μ.θ.τ.ς», θα μπορούσε δηλ. κάποιος που δεν καταλαβαίνει καλά τα συμφραζόμενα να διαβάσει «μαθητές» ή «μαθητάς» (αιτ. πληθ.) ή «μαθητός» (= αυτός που μπορεί να μαθευτεί).

Οι Έλληνες έκριναν ότι το αλφάβητο αυτό θα προκαλούσε δυσκολίες. Το προσάρμοσαν, λοιπόν, στις δικές τους φωνητικές ανάγκες και το συμπλήρωσαν μετατρέποντάς το σε **φωνολογικό**. Δηλαδή, κάθε γράμμα αντιστοιχούσε πλέον σε έναν φθόγγο, φωνήεν ή σύμφωνο, οπότε επιτυγχανόταν ακρίβεια και ευκολία στην εκμάθηση. Το νέο αλφάβητο ονομάστηκε **ελληνικό**.

Τα **πρώτα σωζόμενα γραπτά μνημεία** της ελληνικής γλώσσας στο ελληνικό αλφάβητο είναι η επιγραφή του ποτηριού του Νέστορος (πιθ. 740-720 π.Χ.) και της οίνοχης του Διπύλου (735-725 π.Χ.).

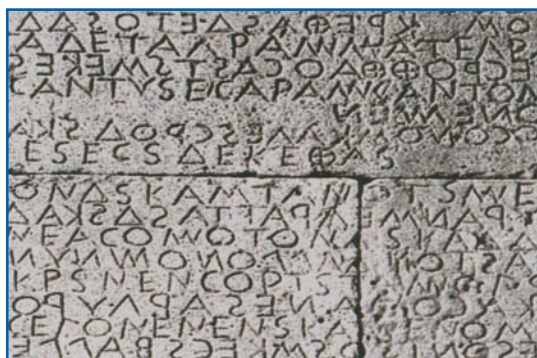

Οινοχή διακοσμημένη με γεωμετρικά θέματα που βρέθηκε το 1871 στο Δίπυλο του Κεραμεικού στην Αθήνα. Χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ. και αποτελεί το αρχαιότερο έως τώρα γνωστό δείγμα αλφαβητικής γραφής στον ελληνικό κόσμο. Δόθηκε ως έπαθλο ορχηστικού αγώνα (δηλ. αγώνα χορού), όπως μαρτυρεί η επιγραφή που φέρει: «Όποιος τώρα από όλους τους χορευτές χορεύει πιο ανάλαφρα, αυτός ας το πάρει» (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας).

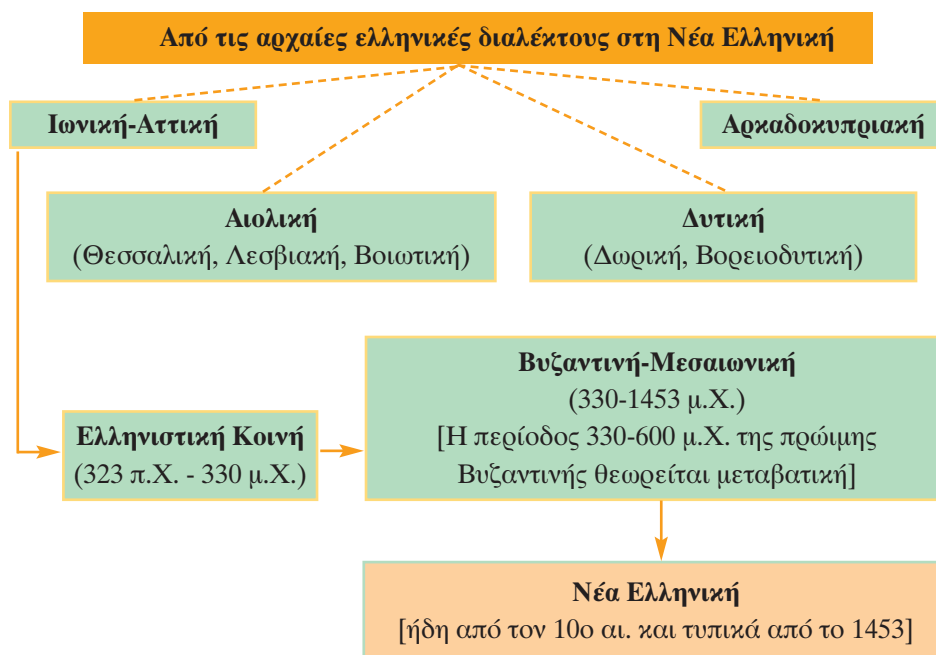
Οι διάλεκτοι της Αρχαίας Ελληνικής

Η Αρχαία Ελληνική παρουσιάζει ποικιλία διαλέκτων. Από τον 4ο αι. π.Χ. άρχισε να επικρατεί η **Αττική**, που διαμορφώθηκε στην **Αθήνα**, έφτασε σε υψηλό βαθμό καλλιέργειας με τα κείμενα του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. και τελικά κυριάρχησε.

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τις κύριες διαλέκτους της Αρχαίας Ελληνικής και τους κύριους σταθμούς στην πορεία της ελληνικής γλώσσας μέχρι σήμερα. Είναι αυτονόητο ότι ο διαχωρισμός είναι συμβατικός, αφού η γλωσσική εξέλιξη γίνεται **βαθμιαία** και όχι με απότομες αλλαγές.

Ο Νόμος της Γόρτυνας, ισχυρής πόλης της Κρήτης, είναι γραμμένος σε δωρική διάλεκτο. Το απόσπασμα περιέχει διατάξεις σχετικές με το διαζύγιο (450 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας).

Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι εντυπωσιακή η επιβίωση στοιχείων της α.ε. σε **νεοελληνικά ιδιώματα** και **διαλέκτους** σε επίπεδο λεξιλογίου, σημασιών και σύνταξης, π.χ. (Μάνη) κλαίουσι, λέουσι, (Τσακωνική) μάτη (< δωρικό *μάτηρ* = η μητέρα), (Ποντιακή) τ' εμόν (το δικό μου), τα παιδιά, (Κρητική) χοχλός (< α.ε. *κοχλίας*), *αμπώθω* (< α.ε. *ἀπωθῶ*) (Κυπριακή) έδοξέν μου (< α.ε. *έδοξέ μοι* = μου φάνηκε), ορτσούμαι (< α.ε. *ὀρχοῦμαι* = χορεύω).

«Γιατί να μάθω Αρχαία Ελληνικά;»

Μια απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δίνει ένας διαπρεπής ξένος φιλόλογος:

«Από όλες τις δημιουργίες του αρχαίου ελληνικού πνεύματος η πιο θαυμαστή είναι χωρίς αμφιβολία η γλώσσα. Ο άπειρος πλούτος της λεξιλογικής παραδόσεως, η σχεδόν απεριόριστη δυνατότητα συνθέσεως, η σημασιολογική ακρίβεια των πολυάριθμων συνωνύμων, η απλότητα του κλιτικού συστήματος των ονομάτων και ο πλούτος του κλιτικού συστήματος των ρημάτων, το εναλλασσόμενο παιχνίδι των μορίων και των προθέσεων, η διαφάνεια της λογικής και συντακτικής δομής, το εύηχον και η μουσικότητα, τέλος, δημιούργησαν το πιο τέλει όργανο που ο άνθρωπος έφτιαξε, για να εκφράσει τις σκέψεις του. Και όπως η γλώσσα δημιουργήθηκε από την ανάγκη να εκφρασθεί η ανθρώπινη σκέψη, έτσι και η ίδια με τη σειρά της συνέβαλε να δημιουργηθούν απ' αυτή τη σκέψη οι λογοτεχνικές μορφές με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους: σκέπτεται κανείς τα Ελληνικά της ποίησης, σ' όλη την ποικιλία της. Και κατόπιν τα Ελληνικά της φιλοσοφίας και της ιστορίας, της ρητορικής, της αφήγησης και του μυθιστορήματος, της γραμματικής και της φιλολογίας, της ιατρικής και των μαθηματικών, της αστρονομίας και της φυσικής, της ζωολογίας και της βοτανικής, της γεωγραφίας και της εθνογραφίας, της θεολογίας. Πλευρές της σκέψεως, τις οποίες, μαζί με άλλες ακόμη, η Ελλάδα αποκάλυψε στην ανθρωπότητα σε μορφές που έμειναν βασικές. Γι' αυτό η εκφραστική δύναμη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας παρέμεινε ενεργή και ζωντανή σε όλες τις γλώσσες του πολιτισμού (τεχνικοί όροι του λεξιλογίου σε όλες τις σύγχρονες γλώσσες)».

Raffaele Cantarella, *La letteratura greca classica*, Firenze 1967, σ. 25

(μτφρ. των συγγραφέων)

Στο κεντρικό κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών εικονίζονται οι επιστήμες προσωποποιημένες.

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

1. Να αναπτύξετε σύντομους διαλόγους στη ν.ε. στους οποίους θα χρησιμοποιήσετε τις φράσεις της σελ. 8 ή άλλες ανάλογες.
2. Να βρείτε στο λεξικό (ή να σκεφτείτε) τις ελληνικές λέξεις που αποδίδουν τους παρακάτω ξενικούς όρους: γκλάμουρ, φασφούντ, σκόντο, μπάσος, ανφάς, σκάροτς.
3. Με τη βοήθεια λεξικού να βρείτε την ελληνική ρίζα των παρακάτω ξενικών λέξεων: τουρνούα, τζίρος, φαντεζί, παρλάρω, πιάτσα, σκιτσάρω.
4. Αφού χωριστείτε σε ομάδες, να αναζητήσετε σε έναν τηλεφωνικό κατάλογο εταιρείες ή προϊόντα με αρχαία ελληνικά ονόματα ή θέματα (π.χ. «Ταχυμεταφορές Ο ΕΡΜΗΣ»). Αφού τα κατηγοριοποιήσετε (π.χ. ονόματα θεών, ηρώων, ιστορικών προσώπων), να τα παρουσιάσετε σε ένα κολάζ που θα συνθέσετε. Τα συμπεράσματά σας μπορούν να αποτελέσουν υλικό για ένα άρθρο που θα δημοσιευτεί στην εφημερίδα του σχολείου σας ή σε άλλο μαθητικό έντυπο.
5. Αναζητήστε στο προίμιο της *Ύλιάδας* λέξεις που χρησιμοποιούνται στη ν.ε. αυτούσιες (ή ελαφρά τροποποιημένες) ως προς τη μορφή και τη σημασία.

6. Να χωριστείτε σε ομάδες και να συγκεντρώσετε αγγειογραφίες που αναπαριστούν σκηνές της καθημερινής ζωής στην αρχαία Ελλάδα. Στη συνέχεια να βρείτε φωτογραφίες με ανάλογες σκηνές της σύγχρονης ζωής και να δημιουργήσετε ένα μεγάλο κολάζ που θα το παρουσιάσετε στην τάξη σας καλώντας τους συμμαθητές σας να διατυπώσουν τις σκέψεις τους, καθώς το περιεργάζονται.

Παιδιά διασκεδάζουν με ένα πρόχειρο αμαξάκι (αγγείο του 5ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας)

Έφηβοι παίζουν παιχνίδι που θυμίζει το σύγχρονο χόκεϊ (επιτύμβιο μνημείο του 6ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθήνας)

Θέμα για συζήτηση

Η αρχαία Ελλάδα τροφοδοτεί με ποικίλες ιδέες, όρους και εικόνες την παγκόσμια εμπορική βιομηχανία (ονόματα αρωμάτων, αυτοκινήτων, θέματα κινηματογραφικών ταινιών κτλ.). Πού πιστεύετε ότι οφείλεται αυτό; Να συζητήσετε στην τάξη διάφορα παραδείγματα.

Ἀναγκαιότατον μάθημα τὸ ἀπομαθεῖν τὰ κακά

Στοβαῖος, Ἀνθολόγιον 2.31.34

Το πιο απαραίτητο μάθημα είναι να λησμονεί κανείς τα κακά που έμαθε.